

მიხეილ ბახტაძე

საქართველო-აზერბაიჯანის 1919 წლის 16 ივნისის ხელშეკრულება

1919 წლის 16 ივნისს, თბილისში ხელი მოეწერა საქართველო-აზერბაიჯანის სამხედრო-თავდაცვით ხელშეკრულებას. მხარეები თანხმდებოდნენ, რომ სამხედრო აგრესიის შემთხვევაში ერთობლივი ძალებით დაიცავდნენ თავიანთი ქვეყნების დამოუკიდებლობას და ტერიტორიულ მთლიანობას.

„საქართველოს რესპუბლიკის წარმომადგენლებმა: საგარეო საქმეთა მინისტრმა ბ-ნ გეგეჭკორმა¹, შინაგან საქმეთა მინისტრმა ბ-ნ რამიშვილმა², სამხედრო მინისტრის თანაშემწემ გენ. გედევანიშვილმა³, სამხედრო საბჭოს წევრმა გენ. ოდიშელიძემ⁴ – ერთის მხრივ და ადერბეიჯანის რესპუბლი-

---

¹ ეგგენი პეტრეს ძე გეგეჭკორი, ქართველი სოციალ-დემოკრატების ერთ-ერთი ლიდერი, რუსეთის სახელმწიფო სათათბიროს დეპუტატი. ამიერკავკასიის კომისარიატის თავმჯდომარე. 1918-1921 წლებში საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრი.

² ნოე ბესარიონის ძე რამიშვილი, ქართველი სოციალ-დემოკრატების ერთ-ერთი ლიდერი, 1918-1921 წლებში საქართველოს შინაგან საქმეთა მინისტრი.

³ ალექსანდრე გედევანიშვილი, გენერალ-მაიორი. რუსეთ-იაპონიისა და პირველი მსოფლიო ომების მონაწილე. 1918 წელს საქართველო-სომხეთის ომის დროს მთავარსარდლის პოსტი ეკავა.

⁴ ილია ზურაბის ძე ოდიშელიძე, გენერალ-ლეიტენანტი. რუსეთ-იაპონიის

კის წარმომადგენლებმა: საგარეო საქმეთა მინისტრმა ბ-ნ ჯაფაროვმა⁵, სამხედრო მინისტრმა გენ. მეხმანდაროვმა⁶ და გენერალური შტაბის უფროსმა გენ. სულკევიჩმა⁷ მეორეს მხრივ, გაეცნენ რა რწმუნებულობის საკითხს და სცნეს იგი წესიერ და ნამდვილ დონეზე, დასდეს ხელშეკრულება ამიერკავკასიის რესპუბლიკათა დამოუკიდებლობისა და ტერიტორიული ხელშეუხებლობის მოსალოდნელ სერიოზულ მუქარის გამო შემდეგ საფუძველზე:

1) შეთანხმებული სახელმწიფონი მოვალეთ რაცხენ თავის თავს გაილაშქრონ ერთად მთელი თავისი შეიარაღებული ძალებით და სამხედრო საშუალებებით ყოველივე თავდასხმის წინააღმდეგ, რომელიც ემუქრება დამოუკიდებლობას ან ტერიტორიულ ხელშეუხებლობას ერთსა ან ორივე შეთანხმებულ რესპუბლიკას.

შენიშვნა: ეს პარაგრაფი არ ვრცელდება სასაზღვრო კონფლიქტებზე, რომელიც აღმოცენდება კავკასიის რესპუბლიკათა ტერიტორიულ ჯერ კიდევ განუსაზღვრელ ნიადაგზე.

2) თუ რომელიმე მეზობელი სახელმწიფო, თანახმათ

ომის მონაწილე. 1914-1916 წლებში 1-ლი არმიის შტაბის უფროსია, 1917 წელს XV კორპუსის მეთაური, იმავე წლის 2/X კავკასიის არმიის მთავარსარდალად დაინიშნა. 1920 13/XII – 1921 16/II საქართველოს შეიარაღებული ძალების მთავარსარდალი იყო.

⁵ ჯაფაროვი მამედ-იუსუფი, ცნობილი აზერბაიჯანელი პოლიტიკოსი. რუსეთის სახელმწიფო სათათბიროს დეპუტატი. ამიერკავკასიის კომისარიატის წევრი. 1918 წელს იყო აზერბაიჯანის მრეწველობისა და ვაჭრობის მინისტრი.

⁶ მეხმანდაროვი სამედ ბეგ, არტილერიის გენერალი. რუსეთ-იაპონიის ომის მონაწილე. 1914 წლის დეკემბერში დაინიშნა მე-11 კავკასიური საარმიო კორპუსის მეთაურად. პირველი მსოფლიო ომის დროს მისი კორპუსი ერთ-ერთი საუკეთესო იყო. 1917 წელს დაბრუნდა ბაქოში.

⁷ სულკევიჩი მაჰომედ სულეიმანის ძე, გენერალ-ლეიტენანტი. რუსეთ-იაპონიის ომის მონაწილე. პირველ მსოფლიო ომში მუსლიმური ცხენოსანი კორპუსის მეთაური იყო. 1918 წლის ივნის-ნოემბერში ყირიმის სამხარეო მთავრობის პრემიერ-მინისტრია. საფრანგეთ-ინგლისის ჯარების გადმოსხდომის შემდეგ, გერმანოფილური პოზიციის გამო, იძულებული გახდა გადამდგარიყო და დაბრუნდა ბაქოში.

პირველი მუხლისა მტერზე გალაშქრების დროს დაეცემა ერთ რომელიმე მოკავშირეთაგანს, იმ მიზნით, რომ იარაღით გადასწყვიტოს სამოსაზღვრო დაგანი, მაშინ ეს სახელმწიფო აღიარებული იქნება მეტრძოლ მხარედ.

3) ეს ხელშეკრულება მტკიცე მოგერიებითი ხასიათისაა და თუ რომელიმე მათგანი ერთი მეორის დაუკითხავად და შეუთანხმებლივ საკუთარ ინიციატივით უცხადებს ომს ან იწყებს საომარ მოქმედებას, მაშინ მეორე შეთანხმებული მხარე მოვალეთ არ რაცხს მონაწილეობა მიიღოს ამ საომარ მოქმედებაში.

4) შეთანხმებული მხარეები მოვალენი პირობას სდებენ, რომ ყოველივე მოსალოდნელი დავა საზღვრების შესახებ გადასწყვიტონ ან შეთანხმებით ან არბიტრაჟით, რომლის გადაწყვეტილება სავალდებულოა ორივე მხარისათვის.

5) ეს ხელშეკრულება იდება 3 წლის ვადით. ერთი წლის წინათ ვადის გასვლამდე ყოველი შეთანხმებულ მხარეს უფლება ეძლევა განაცხადოს თავისი სურვილი ამ ვადის გაგრძელების შესახებ ახალ ვადაზე ან უარი განაცხადოს შეთანხმებაზე. უკანასკნელ შემთხვევაში შეთანხმება კვარგავს ძალას დადებული პირობით ვადის გასვლის შემდეგ.

6) შეთანხმებული მხარეები პირობას სდებენ სოლიდარულათ გამოვიდნენ და აწარმოონ დიპლომატიური მოლაპარაკებანი, მიმართულნი დამოუკიდებლობის და ორივე სახელმწიფოთა სუვერენული უფლებების დასაცავად.

7) იმ პირობის დადების შემდეგ, რომელიც აღნიშნულია პირველ და მეორე პარაგრაფებში შეთანხმებული სახელმწიფონი მოვალეთ რაცხნ არ შეკრან სეპარატული ზავი.

8) შეთანხმებული მხარენი მოვალეთ რაცხნ არ შეკრან სამხედრო კონვენციები სხვა სახელმწიფოებთან მოკავშირის წინასწარი თანხმობის განუცხადებლად.

9) თუ იმ ვადის გასვლამდე, რომელიც მეხუთე პარაგ-

რაფშია აღნიშნული, შეიქმნება ხალხთა ლიგა, რომელიც გარანტიას მისცემს დამოუკიდებლობისა და საზღვრების ხელშეუხებლობის შესახებ ყველა სახელმწიფოებს, რომელნიც კი მის შემადგენლობაში შევა, მაშინ იმ დღიდან, როდესაც შეთანხმებული რესპუბლიკანი შევლენ ამ ლიგაში, აღნიშნული ხელშეკრულება ჰკარგავს თავის ძალას.

10) ამიერკავკასიის მესამე რესპუბლიკას სომხეთს ენიჭება უფლება 2 კვირის განმავლობაში დღიდან ამ ხელშეკრულების ოფიციალურად გამოცხადებისა, განაცხადოს თავის თანხმობა ამ შეთანხმებულ რესპუბლიკებთან შეერთების შესახებ.

11) რატიფიკაციათა გაცვლა-გამოცვლა ხდება ბაქოში ორის კვირის განმავლობაში დღიდან ხელის მოწერისა.

12) ეს ხელშეკრულება შედგენილია ორ დედნით.

საგარეო საქმეთა მინისტრი გეგეჭკორი
სამხედრო მინისტრი რამიშვილი
სამხედრო მინისტრის თანაშემწე გენერალ-მაიორი გედევანიშვილი
გენერალი ოდიშელიძე.
საგარეო საქმეთა მინისტრი ადერბეიჯანის რესპუბლიკისა მ. ი. ჯაფაროვი სამხედრო მინისტრი მეხმანდაროვი.
გენერალური შატბის უფროსი გენერალ-ლეიტენანტი სულკევიჩი.

ქ. ტფილისი 1919 წლის 16 ივნისი⁸

შეთანხმება აშკარად თავდაცვითი ხასიათისაა. ამაზე ხელშეკრულების რამდენიმე მუხლი მეტყველებს.

---

⁸ გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“. №133. 20/VI. 1919 წელი.

პირველ რიგში ეს ეხება მე-3 მუხლს, სადაც პირდაპირ წერია, რომ თუ ერთი მოკავშირეთაგანი მეორის უკითხავად დაიწყებს საომარ ოპერაციებს, მოკავშირე არაა ვალდებული თავადაც ჩაებას ომში.

გარდა ამისა, პირველი მუხლის შენიშვნაში ნათლად არის ნათქვამი, რომ ხელშეკრულება ფაქტობრივად „არ ვრცელდება სასაზღვრო კონფლიქტებზე, რომელიც აღმოცენდება კავკასიის რესპუბლიკათა ტერიტორიულ ჯერ კიდევ განუსაზღვრელ ნიადაგზე“. სამხრეთ კავკასიის სამ ახლადწარმოქმნილ სახელმწიფოს შორის საომარი ოპერაციები, ყველაზე მეტად, სწორედ გადაუწყვეტელი სასაზღვრო საკითხების საფუძველზე შეიძლებოდა დაწყებულიყო. ჩვენი აზრით, 1-ლი მუხლის შენიშვნა იმაზეც მიუთითებს, რომ საქართველო და აზერბაიჯანი თავიდანვე გამორიცხავდნენ სომხეთთან სასაზღვრო დაავების ძალით გადაჭრის შესაძლებლობას. საგანგებოდ გვინდა ხაზი გავუსვათ, რომ სწორედაც სომხეთი უნდა ვიგულისხმოთ ამ შემთხვევაში, რადგან უშუალოდ საქართველო-აზერბაიჯანის შესაძლო დაავების გადაწყვეტის მექანიზმი მე-4 მუხლშია ჩადებული. ასეთი კეთილგანწყობილი დამოკიდებულება მესამე სამხრეთ კავკასიური რესპუბლიკისადმი მეტად საგულისხმო რამ არის. მით უმეტეს, თუ თუნდაც მხოლოდ სომხეთის მიერ საქართველოს წინააღმდეგ 1918 წლის ნოემბერ-დეკემბრში განხორციელებულ აგრესიას გავისხენებთ. სხვათა შორის ანალოგიური მეთოდით ცდილობდა სომხეთი სადავო ტერიტორიების პრობლემის გადაჭრას აზერბაიჯანთანაც.

ძალიან მნიშვნელოვანია მე-10 მუხლი, რომელიც ამ ხელშეკრულებასთან შემოერთების საშუალებას აძლევდა სომხეთის რესპუბლიკას. ეს ხომ უკვე თავისთავად ნიშნავს, რომ საქართველო და აზერბაიჯანი სომხეთთან არა მარტო მშვიდობიანი და კეთილმეზობლური ურთიერთობის მომხრეები იყვნენ, არამედ მას პოტენციურ მოკავშირედაც განიხილავდნენ.

თავად ხელშეკრულების ტექსტში ნათლად წერია, რომ ის დაიდო ამიერკავკასიის რესპუბლიკათა დამოუკიდებლობისა და ტერიტორიული ხელშეუხებლობის მოსალოდნელი სერიოზული მუქარისაგან თავის დასაცავად. იმისათვის, რომ ნათლად წარმოვიდგინოთ თუ რა მუქარაზეა საუბარი, საჭიროა იმ დროს არსებული პოლიტიკური ვითარების განხილვა.

1918 წლის 26 მაისს დილით ამიერკავკასიის დემოკრატიული ფედერაციული რესპუბლიკის დაშლა გამოცხადდა. მალე სამი დამოუკიდებელი სახელმწიფო შეიქმნა – საქართველო, აზერბაიჯანი და სომხეთი. ყველა სადად მოაზროვნე პოლიტიკოსისათვის ნათელი უნდა ყოფილიყო, რომ ახლად წარმოქმნილი სახელმწიფოების ნორმალური განვითარებისათვის აუცილებელი იყო არა მარტო ერთმანეთს შორის კეთილმეზობლური ურთიერთობების დამყარება, არამედ მთელი რიგი პრობლემების გადასაჭრელად (მაგ. საერთაშორისო აღიარების მოპოვება, დამოუკიდებლობის დაცვა) გაერთიანება და საერთო პოზიციით გამოსვლა. რა თქმა უნდა, ეს რთული საკითხი იყო. მით უმეტეს მაშინ, როცა მეზობლებს შორის მთელი რიგი გადაუწყვეტელი პრობლემები არსებობდა. აქ პირველ რიგში, ალბათ, ტერიტორიული საკითხები უნდა დავასახელოთ.

მიუხედავად ამოცანის სირთულისა, ქართველი პოლიტიკოსები თავიდანვე შეეცადნენ, გარკვეული საკითხების ირგვლივ, კავკასიური რესპუბლიკების გაერთიანებას. ძალიან მნიშვნელოვანია, რომ საუბარი იყო არა მხოლოდ სამხრეთ კავკასიის სახელმწიფოების გაერთიანებაზე, არამედ მთელი კავკასიის ერთიანობაზე.

უკვე 1918 წლის ოქტომბერში საქართველოს მთავრობა საერთო კავკასიური კონფერენციის მოწვევის ინიციატივით გამოვიდა. საქართველოს საგარეო საქმეთა სამინისტროს მიმართვაში ნათქვამი იყო – „Полагаем, что наступил момент, чтобы правительства государств Закавказия и Кавказа, проникнувшись

духом взаимного доверия и готовностью прийти на помощь друг-другу, признавая взаимную независимость, приступили бы к практическому осуществлению солидарного взаимоподдержанного выступления на будущем всемирном конгрессе“. მართალია, ამ შემთხვევაში საუბარი იყო მხოლოდ მომავალ სამშვიდობო კონფერენციაზე ერთობლივი პოზიციით გამოსვლის შესახებ, მაგრამ ეს იქნებოდა მომავალი ერთობისაკენ გადადგმული პირველი ნაბიჯი.

იმავე წლის 10 ნოემბერს კონფერენციაზე დასასწრებად აზერბაიჯანელი და ჩრდილოეთ კავკასიელი დელეგატები ჩამოვიდნენ. არ მოვიდნენ სომხეთის წარმომადგენლები, რამაც საერთო კავკასიური კონფერენციის ჩატარება შეუძლებელი გახადა. თუმცა ქართულ მხარეს ამ მიმართულებით მუშაობა არ შეუწყვეტია და 1919 წლის გაზაფხულზე საერთო კავკასიური კონფერენცია თბილისში გაიხსნა.

აუცილებლად აღსანიშნავია, რომ კავკასიის გაერთიანების მიმართულებით აქტიურად მუშაობდნენ აზერბაიჯანელი პოლიტიკოსებიც. პარტია მუსავატის მეორე ყრილობაზე მიღებულ იქნა შემდეგი დადგენილება – „Признать объединение кавказских республик в свободный союз кавказской конфедерации желательным и призвать всю кавказскую демократию, а также правительства соседних республик способствовать осуществлению этой идеи“.⁹

1919 წლის თებერვალში უადრესად დაიძაბა ვითარება ჩრდილოეთ კავკასიაში. დაიწყო მორიგი დაპირისპირება გენერალ დენიკინსა და მთიელთა რესპუბლიკას შორის. ბოლშევიკთა დამარცხებისა და იმპერიის აღდგენისათვის მებრძოლი გენერლის მტრული დამოკიდებულება მთიელთა რესპუბლიკისადმი სრულიად გასაგებია. თუმცა რაღაც ეტაპზე მათ შორის შეთანხმების მიღწევა მოხერხდა. მას შემდეგ, რაც 1918 წლის შემოდგომაზე ჩრდილოეთ კავკასიელთა სამხედრო

---

⁹ М. Э. Расул-заде. О Пантуризме в связи с кавказской проблемой. Париж. 1930.

ნაწილებმა თითქმის მთლიანად განდევნეს ბოლშევიკები და-
 ღესტნიდან, თერგის ოლქიდან და ჩეხეთის რაიონებიდან, ქა-
 ლაქ გროზნოს გარდა, მთიელთა რესპუბლიკის ხელმძღვანე-
 ლობასა და გენერალ დენიკინის წარმომადგენელ, გენერალ
 ერდელს შორის დაიდო შეთანხმება. ამ შეთანხმების საფუძ-
 ველზე, 1919 წლის თებერვალში დაიწყო ერთობლივი მოქმე-
 დება ბოლშევიკების წინააღმდეგ. უნდა გათავისუფლებული-
 ყო ინგუშეთი, ოსეთი და ყაბარდო. დენიკინის დაქვემდებარე-
 ბაში მყოფი შენაერთები მთიელთა რესპუბლიკის ტერიტო-
 რიაზე შევიდნენ. ერთობლივი ძალებით დაკავებული იქნა ქა-
 ლაქები: ვლადიკავკაზი, გროზნო, ნალჩიკი და სხვ. მთიელთა
 რესპუბლიკის ტერიტორიის დაკავებისთანავე, „თეთრებმა“ იქ
 თავისი მმართველობის დამყარება დაიწყეს. თერგისა და და-
 ღესტნის გენერალ-გუბერნატორად გენერალი ლიასოვი
 დაინიშნა¹⁰. ამან, ცხადია, მთიელთა რესპუბლიკის პროტესტი
 გამოიწვია. შექმნილი ვითარების გამო მთიელთა რესპუბლი-
 კის სამოკავშირეო საბჭომ 22 თებერვალს დაადგინა: „Просить
 Правительство вступить в спешном порядке в переговоры с Азер-
 байджаном и Грузинской республикой для совместного разрешения
 назревших политических вопросов, а равно выяснить окончатель-
 ную позицию союзников по настоящему вопросу“.

ჩრდილოეთ კავკასია ის ფორპოსტი იყო, რომლის დაკა-
 ვების შემდეგაც როგორც „თეთრები“, ასევე „წითლები“ ად-
 ვილად შექმდებდნენ სამხრეთ კავკასიაზე იერიშის მიტანას.
 ყოველივე ამას კარგად ხვდებოდნენ ქართველი და აზერბაი-
 ჯანელი პოლიტიკოსები.

საქართველოს მთავრობის მიერ აზერბაიჯანის მთავრო-
 ბისადმი გაგზავნილ მიმართვაში ეწერა: „По полученным нами
 от Горского правительства официальным сведениям, главным ко-
 мандованием Добровольческой армии предъявлено правительству

¹⁰ მთელი ჩრდილოეთ კავკასია კი დენიკინმა გენერალ ერდელს დაუქვემ-
 დებარა.

Республики Союза Горцев Северного Кавказа требование сдать власть этому командованию, а всем горским народам предъявлено требование о сформировании воинских частей для пополнения Добровольческой армии.

Правительство Грузинской Республики считает, что согласно заявлениям самой Добровольческой армии, основной задачей ее вообще и в частности на Северном Кавказе является борьба с большевизмом и что предъявленное Горскому правительству требование является нарушением принципа самоопределения народов и покушением на независимость Горской Республики, признание или непризнание которого всецело зависит от решения Всемирного Конгресса.

Солидарность народов Закавказья, основанная на взаимном признании и доверии Кавказских республик, тесно связанных между собою узами исторического и экономического характера, обязывает правительство Грузинской Республики самым категорическим образом протестовать против подобных и насильственных требований командования Добровольческой армии, которые, будучи направлены в ущерб интересам населения Горской Республики, толкают горские народы на путь большевистских выступлений и тем самым представляют угрозу спокойному течению жизни всех народов Кавказа.

Об изложенном считаю долгом по поручению моего правительства довести до сведения Вашего Превосходительства и заявить, что Грузинское правительство выражает полное сочувствие и солидарность горским народам в деле отстаивания их независимости“.

სწორედ ასეთ რთულ ვითარებაში, 1919 წლის აპრილ-მაისში, თბილისში კავკასიის სახელმწიფოთა კონფერენცია მიმდინარეობდა, რომელზეც სხვა საკითხებთან ერთად ჩრდილოეთ კავკასიაში შექმნილი სიტუაციაც განიხილებოდა. კონფერენციას ესწრებოდნენ დელეგატები საქართველოდან, აზერბაიჯანიდან, სომხეთიდან და მთიელთა რესპუბლიკიდან. იმისთვის, რომ ნათელი წარმოდგენა შეიქმნას, თუ რა სახის

მსჯელობა მიმდინარეობდა კონფერენციაზე ჩრდილოეთ კავკასიაში შექმნილ ვითარებასთან დაკავშირებით, მოგვყავს ცალკეულ დელეგატთა გამოსვლების ფრაგმენტები 30 მაისს მიმდინარე სხდომის ოქმიდან.

„Н. В. Рамишвили. Деникин будет наступать, так как не добился соглашения с Грузией. Я должен заявить, что мы со своей стороны, необходимые к обороне приготовления уже сделали, так как ясно, что вопрос идет не только о пограничных спорах. Одновременно с операциями в сочинском направлении, Деникин вел наступление на горцев. Ясно, что так как на Парижской конференции разбирается Русский вопрос, Деникин добивается захватом Кавказа и Закавказья поставить Парижскую конференцию перед совершившимся фактом ... Мое правительство полагает, что мы должны отстаивать независимость, иначе у нас будет то же, что и в Горской Республике... Мы полагаем, что при создавшемся положении мы должны с оружием в руках защищать свою независимость и поэтому, одобряя действия азербайджанского правительства в смысле продвижения войск к северным границам, мы и в дальнейшем намерены всеми силами поддерживать азербайджанское правительство в действиях против Добровольческой армии. Мы надеемся, что и Азербайджан нас будет поддерживать.

А. Х. Кантемир. Вопрос один – вопрос Кавказский. Нас хотят ликвидировать. Ликвидировать все четыре республики. Одна из них уже ликвидирована и это мы – горцы. Мы считаем, что наступление идет через нас на вас, на вас идет Деникин. И спрашиваем мы вас, будете ли вы с ним воевать. Может быть, вы думаете, что он с вами не борется, что он не идет на вас, но я заявляю, что фронт для вас открыт. Открыт фронт для того удара, который в продолжение трех месяцев задерживали мы, принимая его на себя. И мы должны знать потому, что в связи с этим вашим отношением, мы перестраиваем нашу политическую карту. Для нас безразлично, что вы сделаете в смысле помощи. Мы погибли уже. В свое время мы обращались к вам за помощью и вы нам не помогли. Я не буду теперь заниматься

упреками, может быть вы имели свои причины так поступать. Я не обвиняю вас, может быть, вы не могли нам помочь. Нас побили без вас. Но я не хочу, чтобы и вас били порознь. Я знаю, Деникин пойдет на вас не сейчас. Деникин подождет, создав базу в Петровске, но я заверяю вас, что через неделю он пойдет на вас.

С. Г. Мамиконян. Мы первый раз затрагиваем эти грандиозные вопросы о внешнем наступательном и оборонительном союзе. Как мы можем его заключить, когда не решены важные внутренние вопросы.

Ф. Х. Хойский. Вопрос разделяется на две части: первый, – частный о Горской Республике, о вторжении деникинской армии в Дагестан и вообще, о нашем отношении к событиям на Северном Кавказе; второй же, – о защите независимости Закавказских республик.

Х. Б. Хас-Мамедов. Аннулирование горского правительства и занятие Дагестана не может быть обойдено молчанием. Мы являемся горячими сторонниками солидарной защиты независимости Кавказских республик.

С. С. Арутюнян. Я уже заявлял в политической комиссии, что вопрос о политических выступлениях мы должны решать не иначе, как снесясь с правительством. Нам эти директивы навязываются. Нам были даны директивы сначала решить территориальный вопрос, а потом уже приступить к вопросу о совместных выступлениях.

Н. В. Рамишвили. Вы хотите выждать события, выжидайте. Но возможно, что мы окажемся в положении обсуждающих территориальные вопросы, а кругом, Бог знает, что будет делаться.

А. Х. Кантемир. Каковы бы ни были внешние условия, какова бы ни была европейская реакция – отношение кавказских народов одинаково: черное – всегда черное, истина – всегда истина. Деникинская реакция угрожает равно всем кавказским народам и такая Россия, если возродится, поглотит все в границах 1914 года (голос «и больше»). И я считаю, что мы должны высказаться. Я это говорю не потому, что мы горцы, а потому, что я становлюсь на вашу точку

зрения, тем более имею не это право, что был членом Закавказского сейма. События могут пройти мимо правительства. Речь идет об интересах армянского народа, это наш общий интерес. С другой стороны, Кавказский вопрос не грузинский, не армянский, а вопрос в целом и если на конференции не будет поставлен вопрос ребром, то получится впечатление, что кавказские народы не солидарны и не могут жить самостоятельно“.¹¹

საფრთხე სერიოზული იყო. ერთიანი და განუყოფელი რუსეთის იმპერიის აღდგენისათვის მებრძოლი გენერალ დენიკინის არმიას ჩრდილოეთ კავკასია თითქმის დაკავებული ჰქონდა და საქართველოსა და აზერბაიჯანის საზღვრებთან იდგა. სომხეთის პოზიცია, ჩვენი აზრით, გაუმართლებელი იყო. მართალია დენიკინი უშუალოდ სომხეთის საზღვართან არ იდგა, მაგრამ დიდი ნათელმხილველობა არ სჭირდებოდა იმის განსაზღვრას თუ რა ბედი ელოდა სომხეთს საქართველოსა და აზერბაიჯანის შესაძლო დაპყრობის შემდეგ.

სწორედ 1919 წლის მაის-ივნისში საქართველოსა და აზერბაიჯანის ჩრდილოეთ საზღვრებთან შექმნილმა ვითარებამ მისცა ბიძგი ზემოთ აღნიშნული ხელშეკრულების დადებისას.

თავისუფლად შეიძლება ითქვას, რომ ეს იყო კავკასიაში დამოუკიდებლობისა და თავისუფლებისათვის მებრძოლი ძალების გაერთიანებისაკენ გადადგმული პირველი სერიოზული ნაბიჯი. სწორედ ასე აფასებდნენ ამ ფაქტს ქართველი და აზერბაიჯანელი პოლიტიკოსები 1919 წელსაც და შემდგომშიც.

აი, რა განაცხადა საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრმა ვეგენი გეგეჭკორმა 1919 წლის 22 ივნისს, დამფუძნებელი კრების მიერ ხელშეკრულების რატიფიკაციის დროს – „ამ ტრიბუნიდან არა ერთხელ თქმულა მთავრობის სახელით,

¹¹ მ. ბახტაძე, გ. მამულია. მასალები საქართველოსა და ჩრდილოეთ კავკასიის ურთიერთობის ისტორიიდან (1917-1921 წლები). თბ. 2005.

რომ უმთავრესი გეზი, არამც თუ საერთაშორისო პოლიტიკის სფეროში, არამედ, მთელ ჩვენ მოღვაწეობაში, რომლის ირგვლივ ტრიალებს მთელი ჩვენი პოლიტიკური და ადმინისტრაციული ენერჯია, ეს გახლავთ კეთილმეზობლური განწყობილება ამიერკავკასიაში მობინადრე ერებთან... ჩვენის ინიციატივით, ჩვენის დაჟინებით, 26 აპრილს, თავი მოიყარეს კავკასიის კონფერენციაზე ოთხი ერის¹² წარმომადგენლებმა. პირველი ჩვენი შეხვედრა იმედის მომცემი იყო... მიუხედავად იმ სხვადასხვა საკითხისა, რომლის ირგვლივ დღეს დღეობით ტრიალებს ჩვენ შორის უთანხმოება და არეგდარევა, არის ერთი რამ, რომელიც ჩვენ მჭიდროდ უნდა გვაკავშირებდეს: ეს საერთო ძალით ამიერკავკასიის ფარგლებში ჩვენი დამოუკიდებლობის ხელშეუხებლობის დაცვაა... აი ის საერთო ნიჟარა, რომელიც უნდა გვაერთიანებდეს ჩვენ და რომელიც უნდა ქმნიდეს ამ მეზობელ ერებიდან ერთეულს ... ვერც ერთი ასეთი საკითხი ამიერკავკასიის კონფერენციამ არ გადაჭრა... მე არ შევუდგები ეხლა თქვენს წინაშე იმის მტკიცებას თუ ვის უდევს ამაში ბრალი, პირუთენელი ისტორია ბოლოს და ბოლოს იტყვის... თუ ვინ ნებსით თუ უნებლიეთ ხელს უშლიდა ამ ჩვენს საერთო საკეთილდღეო საკითხის გადაჭრას... ეს მხოლოდ პირველი ნაბიჯია. აქ შეერთდა საერთო მტრის წინააღმდეგ მხოლოდ ორი ხალხი... ეს ხელშეკრულება არის მიმართული მხოლოდ მათ წინააღმდეგ, ვინც მოისურვებს ამიერკავკასიის აი ამ ორ რესპუბლიკათა და მათი დემოკრატიის განადგურებას, ეს ხელშეკრულება არის მიმართული იმ ძალის წინააღმდეგ, რომელიც მოისურვებს თავის ნებასურვილი ჩვენ ხალხს მოახვიოს. არავითარი აგრესიული ხასიათი ამ ხელშეკრულებას არ აქვს. ეს არის თავდაცვითი აქტი და ეს ნათელ ზოლით თავიდან ბოლომდის გატარებული არის ჩვენ ხელშეკრულებაში... ეს კავშირი

---

¹² იგულისხმება საქართველოს, აზერბაიჯანის, სომხეთის და მთიულთა რესპუბლიკის წარმომადგენლები.

არის მიმართული გარეშე ძალების წინააღმდეგ, რომელნიც მოისურვებენ ჩვენი რესპუბლიკების დამხობას და რასაკვირველია, ერთი მუხლი, სადაც არის ნათქვამი მესამე, მხოლოდ მაშინ, თუ რომელიმე ჩვენი მეზობელი, რაც მე არ მინდა დავუშვა, მოინდომებს გამოიყენოს ეს ჩვენი საერთო მდგომარეობის გართულება, თავისი მიზნების განსახორციელებლად და შინაურ საქმეების გადასაწყვეტად, თავის თავად ცხადია, ეს იყო ჩვენი მოვალეობაც, რომ ამ შემთხვევაში ჩვენ გვეთქვა, რომ აქ ჩვენ გვაქვს საქმე, საუბედუროდ, მტრულ განწყობილებასთან. ამ შემთხვევაში, რასაკვირველია, ჩვენ უნდა ისე მოვიმოქმედოთ, როგორც ამას ჩვენი ინტერესი და დემოკრატიის ინტერესი გვავალებს... საქართველოს მთავრობა გამოიყენებს ამ ხელშეკრულებას მხოლოდ იმისთვის, რომ დაიცვას თავისი ინტერესები, ააცდინოს ხალხს ყოველნაირი საშიშროება, საიდანაც არ უნდა მოველინებოდეს ეს მას.¹³

მინისტრის სიტყვაში მოკლედ, მაგრამ ზუსტად არის ახსნილი ხელშეკრულების დადების მიზეზიცა და მიზანიც. თავისი გამოსვლის ბოლო ნაწილში, ეხება რა ხელშეკრულების მე-2 მუხლის შინაარსს, ევგენი გეგეჭკორი ძალიან ფრთხილად, დიდ ტაქტით ხსნის ამ მუხლის არსებობის აუცილებლობას ისე რომ პირდაპირ არ ასახელებს სომხეთს.

ის, რასაც დიპლომატურად ხაზს უსვამდა და პირდაპირ არ ამბობდა საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრი, ცხადად ითქვა აზერბაიჯანულ პრესაში. აი, რას წერდა გაზეთი „აზერბაიჯანი“ – „იწყება ახალი პერიოდი ამიერკავკასიის დემოკრატიის ცხოვრებაში. დიფერენციის პერიოდი ადგილს უთმობს ფედერაციას... ამ ხელშეკრულების შინაარსიდან მკითხველი დაინახავს, რომ მიზანი ამ კავშირისა მტკიცე თავდაცვითია. საჭიროებას ამნაირი კავშირისას უკანასკნელი ამბები გვიკარნახებს, როდესაც დენიკინმა სრულიად გადაჭ-

¹³ გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“. 24/VI. 1919 წელი.

რით დაუწყო მუქარა ამ ორ რესპუბლიკას... თუ ამ საფრთხის წინაშე ყველაზე უწინ მოასწრეს ერთმანეთის გაგება და ბრძოლის საერთო ენის გამოძებნა მხოლოდ ორმა რესპუბლიკამ, ეს იმით აიხსნება, რომ ჯერ ეს ერთი: ეს ორი ნაცია პირდაპირ საფრთხის ქვეშ იმყოფებიან და მეორეც ის, რომ მიუხედავად ზოგიერთი უთანხმოებისა, თურქებსა და ქართველებს შორის სულ მუდამ სუფევდა ტრადიციული მეგობრობა, ვიდრე სიძულვილი... შეთანხმებულმა რესპუბლიკებმა დიდი ენერგია დახარჯეს იმის შესახებ, ამიერკავკასიის მესამე ეროვნებასაც, სომხეთის მთავრობის სახით, მიეღო მონაწილეობა ამ კავშირში. მაგრამ ამ სურვილმა ამათ ჩაიარა. მოგვიხდა ხელშეკრულებისათვის მოგვეწერა ხელი მხოლოდ აზერბაიჯანსა და საქართველოს წარმომადგენლებს, რაშიც, ეჭვგარეშეა ჩვენ დამნაშავენი არა ვართ. რომ ჩვენ სომხეთის იზოლაცია არ გვსურდა ეს იქიდანაც ჩანს, რომ ხელშეკრულებაში შევიტანეთ პუნქტი, რომელიც შეძლებას აძლევს სომხეთს, თუმცა გვიან, მაგრამ მაინც შეუერთდეს ჩვენ კავშირს... ეს ისტორიული აქტი უფრო იმითაა ძვირფასი, რომ განამტკიცებს ტრადიციულ მეგობრობას ორ მეზობელ ერთა შორის და წინ წასწევს მეტ და მუდმივ თანამშრომლობისაკენ ამიერკავკასიის ერებს“.¹⁴ სრულიად მართებულად შენიშნავდა ცნობილი აზერბაიჯანელი პოლიტიკოსი, პარტია მუსავატის ერთ-ერთი ლიდერი რასულ-ზადე – „Сепаратный образ действия отдельных кавказских народов навлекал бедствия не только на данный народ, но и на все остальные народы Кавказа“.¹⁵

1919 წელს ამ ხელშეკრულების ამოქმედება საჭირო აღარ გახდა. დენიკინის პირველი და მთავარი მიზანი ბოლშევიკური ხელისუფლების დამხობა იყო. იმ მომენტში ძირითადი დარტყმა კიევისა და ცარიცინის მიმართულებით ხორ-

¹⁴ გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“. 24/VI. 1919 წელი.

¹⁵ М. Э. Расул-заде. О Пантунанизме в связи с кавказской проблемой. Париж. 1930.

ციველდებოდა¹⁶. შექმნილ სიტუაციაში „თეთრებისათვის“ სრულიად მიუღებელი იყო საქართველოსა და აზერბაიჯანთან სერიოზული სამხედრო დაპირისპირება. ამიტომ მათმა სამხედრო ნაწილებმა სამხრეთ კავკასიის მიმართულებით მოძრაობა შეწყვიტა. „თეთრების“ წინააღმდეგ საქართველო-აზერბაიჯანის ერთობლივი გამოსვლა საჭირო აღარ გახდა.

რუსეთში მიმდინარე სამოქალაქო ომის გამო, რაღაც პერიოდის მანძილზე სამხრეთ კავკასიისათვის არც ერთ მებრძოლ მხარეს არ ეცალა. ვითარება კიდევ ერთხელ 1920 წლის გაზაფხულზე დაიძაბა. აზერბაიჯანის საზღვრებს ამჯერად „წითელი“ რუსეთის ძალები მოადგნენ.

27 აპრილს, საბჭოთა რუსეთის შეიარაღებულმა ძალებმა აზერბაიჯანის წინააღმდეგ სამხედრო მოქმედებები დაიწყეს. წითლების ავანგარდს ჯავშანმატარებლები შეადგენდნენ. ქართული პრესა იუწყებოდა, „27 აპრილს დილის 4 საათზე ბაქოდან მოვიდა ცნობა, რომ ბოლშევიკებმა გადმოლახეს აზერბაიჯანის საზღვრები. აზერბაიჯანი მოითხოვდა შეეღას საქართველოს რესპუბლიკისაგან... აზერბაიჯანის ჯარს დიდი წინააღმდეგობა არ გაუწევია. ბოლშევიკებს წინ მოუძღოდათ ჯავშნიანი მატარებლები. როგორც ჩანს აზერბაიჯანის ჯარს არც გზა გაუფუჭებია არც ხიდი აუფეთქებია... აზერბაიჯანის მთავარი ძალები ამ დროს იყო ყარაბაღში და განჯის რაიონში.“¹⁷

აზერბაიჯანის მთავრობამ დახმარებისთვის საქართველოს მიმართა და ხელშეკრულების თანახმად საქართველოს ხელისუფლებას სასწრაფოდ სამხედრო დახმარება უნდა აღმოეჩინა მეზობელი მოკავშირე სახელმწიფოსათვის. სამწუხაროდ საქართველოს ხელისუფლებამ არაფერი იღონა აზერბაიჯანის დასახმარებლად. შედეგად მოხდა ის, რომ აზერ-

¹⁶ დენიკინმა შეტევა კიევის მიმართულებით 19/V დაიწყო. მისმა ჯარებმა 24/VI დაიკავეს ხარკოვი, 30/VI – ცარიცინი, 31/VIII – კიევი.

¹⁷ გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“. 29/IV. 1920 წელი.

ბაიჯანის დაპყრობის შემდეგ „წითლები“ საქართველოს საზღვრებში შემოიჭრნენ. იმ ეტაპზე საქართველოს შეიარაღებული ძალებმა შეძლეს ქვეყნის დამოუკიდებლობის დაცვა.

რამ განაპირობა, რომ საქართველოს მთავრობამ თავისი სამოკავშირეო ვალდებულება არ შეასრულა? ამ კითხვას პასუხი თავის დროზე მთავრობის თავმჯდომარე ნოე ჟორდანიამ გასცა. მოგეყავს ვრცელი ნაწყვეტი საქართველოს მთავრობის თავმჯდომარის 30 აპრილის გამოსვლიდან, დამფუძნებელი კრების წევრების წინაშე – „27 ამ თვეს დილით, ადერბაიჯანის მთავრობამ გვამცნო ბოლშევიკების ჯარი მოადგა ჩვენს საზღვრებსო, ჩვენი ჯარები მათ ებრძვიან და სამხედრო დახმარება აღმოგვიჩინეთო. მაშინვე შეიკრიბნენ მინისტრები და ჩვენ დავსვით ასეთი წინასწარი კითხვა: სურს ადერბაიჯანის ხალხს შეებრძოლოს ბოლშევიკებს? მიიღებენ ამ ბრძოლაში ისინი მთავარ სიმძიმეს? ამ შემთხვევაში ჩვენ მოვალე ვიქნებით არა მარტო ხელშეკრულების ძალით, არამედ პოლიტიკურად და მორალურადაც ... ჩვენ ვთქვით, თუ გარეშე ძალა ადერბაიჯანის ერის თვითგამორკვევას ემუქრება, თუ ის მის საზღვრებში ძალით შემოდის, ეს არის აღმაშფოთებელი დარღვევა ერის უფლებისა და ჩვენც მასთან ვიქნებით. მაგრამ თუ ეს ასე არ არის, თუ თვით ერი, ხალხია მომხრე უცხო ძალის შემოყვანისა მაშინ ამ ძალის წინააღმდეგ გალაშქრება ერის უფლების შელახვა იქნება ჩვენის მხრით და იმავე დროს გაგზავნილი ჯარის დაღუპვაც. აი ეს ჩვენი აზრი დაუყოვნებლივ ვაცნობეთ ბაქოში და შეუდევით გამორკვევას იქაური პოლიტიკური ატმოსფეროსი. მაგრამ საათის პირველზე უკვე მივიღეთ ცნობები, რომ ბოლშევიკები უკვე ხაჩმაზში მოვიდნენ, ხოლო საღამოს შვიდ საათზე სადგურ სანგაითში, ბალაჯარის ახლო ე.ი. ექვსი საათის განმავლობაში განვლეს ასი ვერსი. მაშინ კი გავიგეთ რაშიც იყო საქმე და ვთქვით, ბოლშევიკები შედიან სწრაფი მატარებლით, სრულიად უბრძოლველად და მაშასადამე ადერბაიჯა-

ნის თანხმობით მოვიდნენ სრულიად უმნიშვნელო ძალებით, ორი ჯავშნიანი მატარებლით, მათი უკან გარეკა და მატარებელთა დატყვევება მცირე ძალას შეეძლო, მაგრამ ვინაიდან ამის სურვილი არ იყო, ბოლშევიკების შემოსვლა უბრალო გასეირნებად გადაიქცა. ჩვენი ეჭვები, როგორც ხედავთ სავსებით გამართლდა. რაზე იყო დაფუძნებული ჩვენი ეჭვები? ეს იყო დაფუძნებული ორ გარემოებაზე: იქ სადაც არ არის დემოკრატია, დემოკრატიული ორგანოები, მაშასადამე ხალხი თავის თავს არ მართავს, არ არის ჩაბმული პოლიტიკურ და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, აი აქ ხალხი თავის მხსნელს და მართველს მოელის ზევიდან გარეშედან, აღჭურვილი მაგარი ხელით და მტკიცე ნებისყოფით და თუ კიდევ ამას მიუმატებთ იმას, რომ ადერბაიჯანში რევოლუციის არც ერთი დიდი მონაპოვარი არ განხორციელებულა, იქ ჯერაც არ ჩამოურთმევიათ ხანებისთვის მიწები და მთელი აგრარული ურთიერთობები სავსებით შენახულია, ადვილად წარმოიდგენთ ხალხის უკმაყოფილებას არსებული რეჟიმით და მის სურვილს ამ რეჟიმის გამოცვლისა თუნდაც ავანტიურაში გადავარდნით. აი ამ გარემოებამ მოამზადა სოციალური ნიადაგი ადერბაიჯანში ბოლშევიკური გადატრიალებისა. მარა ამას ზედ დაერთო მეორე არანაკლებ საყურადღებო მომენტი. ეს არის მომენტი ნაციონალური და ამას აშკარად აღიარებს ბაქოს დღევანდელი მთავრობა თავის უკანასკნელ მოწოდებაში. ისინი ადერბაიჯანის წინანდელ მთავრობას აცხადებენ ერის მოღალატეთ იმიტომ, რომ მას კავშირი ჰქონდა ანტანტასთან, ხოლო ანტანტამ დაამარცხა ოსმალეთი, დაჰყო ის და მაშასადამე ბაქოს კომუნისტების თვალში ეს ანტანტა ადერბაიჯანის მტერიც არის. ხოლო ვინაიდან მოსკოვის ბოლშევიკებიც ანტანტის წინააღმდეგია, რადგან ისინი ჯერ კიდევ არ იცნო ევროპამ, აქ შეერთდა ინტერესები მოსკოვ-არზრუმისა და გაიბა ქსელი რუსის კომუნისტების და ანატოლიის ნაციონალისტებს შორის. შეიძლება გადაჭრით ითქ-

ვას, რომ ადერბაიჯანის კომუნისტურ გადატრიალებაში ეს ნაციონალური მომენტიც თამაშობდა უადრეს როლს... როგორც ხედავთ ადერბაიჯანის ბედი დღეს შეერთებულია ბოლშევიკურ რუსეთთან და ქიამალ-ფაშა ოსმალებთან. 1918 წელს ჩვენ გადავრჩით იმით, რომ ადერბაიჯანს დროზე გამოვეთიშეთ ე.ი. მაშინ მარტოობამ გვიხსნა ოსმალების უღლისაგან და დღესაც იგივე ადერბაიჯანისაგან გამოთიშვა, ჩვენი საკუთარი გზის, საკუთარი პოლიტიკის შენარჩუნება და წარმოება ერთადერთი მხსნელია ჩვენი რესპუბლიკისა, ჩვენი დემოკრატიის.“¹⁸

ნოე ჟორდანი, ერთი შეხედვით, საკმაოდ ლოგიკურად ხსნის მთავრობის მოქმედებისა თუ უმოქმედობის მიზეზს. მაგრამ მისი სიტყვის ღრმა და დეტალური ანალიზის შედეგად შესაძლებელია სულ სხვა რამ დავინახოთ.

საინტერესოა, როდესაც საქართველოს მთავრობამ ბაქოს თავისი აზრი აცნობა, რა პასუხს ელოდა იქიდან? აზერბაიჯანის ხელისუფლება მოიწერებოდა, რომ ჩვენი ხალხი უცხო ძალის მომხრეაო? ანდა საერთოდ შეიძლება ხალხი საკუთარ სამშობლოში უცხო ძალის შემოსვლის მომხრე იყოს?

საერთოდ ხელშეკრულებები იმიტომ იდება, რომ ისინი უნდა შესრულდეს. საქართველო-აზერბაიჯანის თავდაცვითი სამხედრო ხელშეკრულების პირველივე პუნქტში ნათლად ეწერა, რომ „შეთანხმებული სახელმწიფონი მოვალეთ რაცხენ თავის თავს გაილაშქრონ ერთად მთელი თავისი შეიარაღებული ძალებით და სამხედრო საშუალებებით ყოველივე თავდასხმის წინააღმდეგ, რომელიც ემუქრება დამოუკიდებლობას ან ტერიტორიულ ხელშეუხებლობას ერთსა ან ორივე შეთანხმებულ რესპუბლიკას“. აქედან გამომდინარე, საქართველოს მთავრობას აზერბაიჯანის საშინაო ვითარებაში გარკვევა კი არ უნდა დაეწყო – „შეუდევით გამორკვევას იქაური

---

¹⁸ გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“. 1/ V. 1920 წელი.

პოლიტიკური ატმოსფეროსიო“ – (რაც თუ მაინცდამაინც აწუხებდათ მანამდე უნდა გაეკეთებინათ), არამედ შეიარაღებული ძალების ხელმძღვანელობისათვის (რეგულარული არმია და სახალხო გვარდია) აზერბაიჯანისათვის სასწრაფო დახმარების აღმოჩენა დაევალებინა. რეალურად, აზერბაიჯანის შეიარაღებული ძალების უდიდესი ნაწილი მართლაც ყარაბაღში და განჯასთან იყო განლაგებული და ბაქოს მიმართულება ფაქტობრივად დაუცველი აღმოჩნდა. ისიც სიმართლეს შეესაბამება, რომ არ იქნა აფეთქებული რკინიგზის ლიანდაგები და ხიდები, რათა ბოლშევიკთა ჯავშანმატარებლების მოძრაობა შეჩერებულიყო.¹⁹ მაგრამ ეს მიზეზები სრულიადაც არ ათავისუფლებდნენ საქართველოს მთავრობას სამოკავშირეო მოვალეობებისაგან. შეკრების მომენტში მთავრობის წევრებს არ შეიძლება სცოდნოდათ რამდენად სწრაფად მოახერხებდნენ ბოლშევიკები ბაქოს დაკავებას. შეძლებდნენ ამას 24 საათში, თუ 24 დღეში. ჩვენი აზრით, მთავრობის წევრების თათბირის დროს თავიდანვე არასწორად დაისვა საკითხი. უნდა განეხილათ არა მეზობელი რესპუბლიკის საშინაო ვითარება, არამედ აზერბაიჯანის სასწრაფო სამხედრო დახმარების კონკრეტული გზები.

ისტორიაში რთულია (თუ კი საერთოდ შესაძლებელია) საუბარი იმის შესახებ, რა შეიძლება მომხდარიყო მოვლენების სხვანაირად განვითარების შემთხვევაში. თუმცა თავს უფლებას მივცემთ გარკვეული მოსაზრება გამოვთქვათ.

ბოლშევიკებმა მართლაც ძალიან სწრაფად დაიკავეს ბაქო და იქ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარება გამოაცხადეს. საქართველოს მთავრობას რაც არ უნდა სწრაფი გადაწყვეტილება მიეღო, ქართულ შეიარაღებულ ნაწილებს რაც არ უნდა ოპერატიულად ემოქმედათ, ისინი ქალაქ ბაქოს ვერ გა-

¹⁹ აზერბაიჯანის შეიარაღებული ძალების ჯავშანმატარებელს, რომელმაც რკინიგზის ლიანდაგის მწობრიდან გამოყვანა სცადა, შტაბს-კაპიტანი ლორთქიფანიძე შეთაურობდა.

დაარჩენდნენ. სამაგიეროდ „წითლების“ შეჩერებას მინიმუმ განჯასთან მაინც შეძლებდნენ. ეს რადიკალურად შეცვლიდა მდგომარეობას. გენერალი კვინიტაძე, რომელიც 1920 წლის მაისში საქართველოს საზღვრებში შემოჭრილი ბოლშევიკური ძალების განდევნას მეთაურობდა, თავის მემუარებში აღნიშნავს, რომ იმ მომენტში მისთვის აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე გადასვლისა და „წითლების“ დევნის უფლება რომ მიეცათ, თავისუფლად შეძლებდა აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკის ერთგული შეიარაღებული ძალების დახმარებით ბოლშევიკთა განდევნას მეზობელი რესპუბლიკიდანაც.²⁰ 1920 წლის მაისში არსებული ვითარების გათვალისწინებით, მართლაც, სავსებით შესაძლებელი იყო კვინიტაძის გეგმის განხორციელება. ცხადია, გაცილებით უფრო ადვილი იქნებოდა ბოლშევიკების დამარცხება თუ კი ქართული შეიარაღებული ძალები მოწინააღმდეგეს მოკავშირის ტერიტორიაზე შეეგებებოდნენ და აზერბაიჯანის არმიის შენაერთებს დაიხმარებდნენ.

ნოე ჟორდანიას არგუმენტები იმასთან დაკავშირებით, თუ რამ შეუწყო ხელი აზერბაიჯანში ბოლშევიკური ხელისუფლების სწრაფ დამყარებას, შესაძლოა გარკვეულ სიმართლეს შეიცავდა კიდევ²¹, მაგრამ ამას არაფერი არ ქონდა საერთო იმასთან, თუ რატომ არ აღმოუჩინა საქართველომ სასწრაფო სამხედრო დახმარება მოკავშირეს. პირადად ჩვენ, მთავრობის თავმჯდომარის არგუმენტები უფრო *post factum* საკუთარი პოზიციის გამართლებისათვის მოყვანილი გვეგონია.

ასევე არა სწორად მიგვაჩნია ის ანალოგია, რომელიც მთავრობის თავმჯდომარემ მოიყვანა და 1920 წლის აპრილ-

---

²⁰ გ. კვინიტაძე. მოგონებები. საქართველოს დამოუკიდებლობის წლები 1917-1921 წწ. თბ. 1999.

²¹ საინტერესოა, რომ თითქმის ანალოგიურ ბრალდებას (ე.წ. იმპერიალისტების მხარდაჭერა და მშრომელთა უფლებების უგულვებელყოფა) უყენებდნენ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობას კომუნისტები.

მაისის ვითარება 1918 წლის მაისის მდგომარეობას შეადარა. 1918 წელს ამიერკავკასიის დემოკრატიული რესპუბლიკის დაშლამ, საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებამ²² და რაც მთავარია გერმანიის პოზიციამ, მართლაც იხსნა ჩვენი ქვეყანა. 1920 წელს ვითარება სრულიად განსხვავებული იყო. არ არსებობდა ძალა, რომელიც საქართველოს რეალურად დაეხმარებოდა და საბჭოთა რუსეთის აგრესიისაგან დაიცავდა. საერთაშორისო ვითარება ჩვენთვის საზიანო იყო. ერთა ლიგაში მიღებაზე უარის თქმამ ნათლად აჩვენა, რომ პირველ მსოფლიო ომში გამარჯვებული ქვეყნები არ იყვნენ საქართველოთა და კავკასიით სისხლ-ხორცეულად დაინტერესებული. ასეთ შემთხვევაში ერთადერთი იმედი დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლი ყველა კავკასიური ძალის გაერთიანება შეიძლება ყოფილიყო. საქართველოს მთავრობამ კი ამის საპირისპირო ნაბიჯი გადადგა და საკუთარი მოკავშირე გაწირა. განა ძნელი ამოსაცნობი იყო საბჭოთა რუსეთის ზრახვები? ხომ ცხადი იყო, რომ აზერბაიჯანის დაპყრობის შემდეგ ჯერი საქართველოსა და სომხეთზეც მიდგებოდა.²³ აკი ასეც მოხდა და აზერბაიჯანის დაკავების შემდეგ, წარმატებით გახარებულმა ბოლშევიკებმა საქართველოში შემოჭრა სცადეს. თუმცა მათი ეს მცდელობა ქართულმა შეიარაღებულმა ძალებმა საკმაოდ ადვილად აღკვეთეს.

ყოველივე ზემოთ თქმულიდან გამომდინარე აშკარაა, რომ საქართველოს ხელისუფლებამ კატასტროფული შეცდომა დაუშვა, მარტო დატოვა რა თავის მოკავშირე.

ძნელი სათქმელია, რა იყო საქართველოს მთავრობის

²² საქართველოს ეროვნულ საბჭოს მიერ ამ გადაწყვეტილების მიღებაში დიდი, თუ არა გადამწყვეტი, როლი გერმანიის პოზიციამ ითამაშა.

²³ თუმცა რა გასაკვირია, რომ საქართველოს მთავრობას ასე არ ეფიქრა. მით უმეტეს თუ გავიხსენებთ, რომ 1921 წლის 15 თებერვალსაც კი, დამფუძნებელ კრებაში გამოსვლისას, ნოე ჟორდანიას აცხადებდა – საბჭოთა რუსეთი არანაირ კავშირში არაა იმასთან რაც საქართველო-სომხეთის სასაზღვრო რაიონებში ხდება.

უმოქმედობის რეალური მიზეზი – შიში თუ ილუზია იმისა, რომ ეგებ ჩვენ გადავრჩეთ? ალბათ მაინც არსებული ვითარების არასწორი ანალიზი და შესაბამისად, მოვლენათა სავარაუდო განვითარების მცდარი გათვლები.

მართალია, საქართველო-აზერბაიჯანის თავდაცვითმა ხელშეკრულებამ რეალურად არ იმუშავა, მაგრამ მას მაინც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. რასულ-ზადე წერდა, „Азербайджанский народ пришёл к идее защиты своего национального бытия, вполне поняв, что вне политической комбинации Независимого Конфедеративного Кавказа ему нет спасения! Этот принцип частично реализовался в виде военно-оборонительного союза, заключенного между Грузией и Азербайджаном“.²⁴

1919 წლის 16 ივნისის საქართველო-აზერბაიჯანის სამხედრო-თავდაცვითი ხელშეკრულება კავკასიის დამოუკიდებლობისა და თავისუფლებისათვის მებრძოლი ძალების გაერთიანებისკენ გადადგმული პირველი რეალური ნაბიჯი იყო. სამწუხაროდ, სხვადასხვა სუბიექტური თუ ობიექტური მიზეზების გამო ვერც საქართველომ და ვერც აზერბაიჯანმა მაშინ დამოუკიდებლობის შენარჩუნება ვერ შეძლეს. მიუხედავად ამისა 16 ივნისის ხელშეკრულება საქართველო-აზერბაიჯანის ურთიერთობათა ისტორიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფურცელია.

---

²⁴ М. Э. Расул-заде. О Пантуранизме в связи с кавказской проблемой. Париж. 1930.

Mikheil Bakhtadze

GEORGIA-AZERBAIJAN TREATY OF 16 JUNE, 1919

Summary

On the 16th June of 1919 treaty was signed between Georgia and Azerbaijan. Both sides agreed that during the military aggression they should protect jointly their independence and territorial unity.

Treaty was distinctively defensive as third clause of this treaty directly points it out. The text of this treaty expresses fully that it was made for the protection of Southern Caucasian newly emerged republics from possible threats.

For the different subjective and objective reasons, none of them, Georgians or Azeriis managed to keep their independence. In spite of this, Georgia-Azerbaijan treaty of 1919, 16 June, is important page in history of these two neighboring countries.